

MARIJA-ANA DÜRRIGL

THE DEVELOPMENT OF LITERATE MENTALITIES IN EAST CENTRAL EUROPE, edited by Anna ADAMSKA and Marco MOSTERT. (*Utrecht Studies in Medieval Literacy* 9) Brepols, Turnhout 2004., 546 str.

Srednjovjekovna se pismenost pri Sveučilištu u Utrechtu istražuje od 1996. godine u okviru istraživačkoga programa koji vode urednici ovoga zbornika. Opširna se bibliografija (1580 naslova) vezana za istraživanje srednjovje-

kovne komunikacije i pismenosti može pronaći u: MOSTERT, M. »A Bibliography of Works on Medieval Communication«, *New Approaches to Medieval Communication*, ed. Marco MOSTERT (Turnhout, 1999; *Utrecht Studies in Medieval Literacy 1*), 193-318. Osim brojnih članaka, u okviru navedenoga se projekta izdaje i niz od zasada planiranih dvanaest svezaka (<http://www.let.uu.nl/ogc/PPV/pagina6.html>). Ovdje je prikazan deveti svezak posvećen srednjovjekovnoj pismenosti u istočnome dijelu Središnje Europe, točnije u srednjovjekovnim Kraljevinama Češkoj, Poljskoj i Mađarskoj. Takvome je izboru povijesna osnova u političkome dogovoru postignutome u Visegrádu 1335. godine te u zajedničkim kasnosrednjovjekovnim kulturnim, društvenim i gospodarstvenim svojstvima triju kraljevstava. Kulturne su granice obilježene pismošću latinskoga kršćanstva i njemačkom pismošću na zapadu te međukulturalnom pismenosti srednjovjekovne Crvene Rusije (Istočne Galicije) na istoku. Zbornik sadrži dvadesetosam priloga, razdijeljenih u osam tematskih skupina, predstavljenih tijekom *Fourth Utrecht Symposium on Medieval Literacy* koji je pod naslovom *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe* održan od 28. do 30. lipnja 2001. u Utrechtu.

Prva se skupina priloga odnosi na prihvaćanje pisanih tekstova u društvenome životu. Prilog se Anne ADAMSKE (*The Study of Medieval Literacy: Old Sources, New Ideas*; 13-47) sastoji od dvaju dijelova. Prvomu su predmet suvremeni tijekomovi u istraživanju srednjovjekovne pismenosti i može poslužiti kao prvi korak u upoznavanju problema srednjovjekovne pismenosti. Drugi se odnosi na istraživanje srednjovjekovne pismenosti u Poljskoj. Slijedi prilog u kojemu Jiří KEJŘ (*Die Urkunde als Beweismittel im Gerichtsverfahren im mittelalterlichen Böhmen*; 51-58) daje osnovne podatke potrebne za razumijevanje uporabe povelja u dokaznome sudskome postupku u srednjovjekovnoj Češkoj. U prilogu o vjerodostojnosti isprava Tomasz JUREK (*Die Rechtskraft von Urkunden im mittelalterlichen Polen*; 59-91) pokazuje da se vjerodostojnost isprava od XII. stoljeća prvotno veže uz crkvene institucije, a kasnije i uz vojvodstva. Posebnu su važnost povelje dobile u drugoj polovini XIV. stoljeća i u XV. stoljeću zbog velikoga zanimanja plemstva. Govoreći o valovima opismenjavanja u Crvenoj Rusiji Thomas WÜNSCH (*Verschriftlichung und Politik in Rotrußland (14.-15. Jh.)*): *Zum kulturgeschichtlichen Aussagewert mittelalterlicher*

Geschichtsaufzeichnungen; 93-105) naglašava poljsku ulogu u uvođenju pismenosti kao važnoga čimbenika u javnome životu Crvene Rusije, posebno u zakonodavstvu i upravi. Prije dolaska Poljaka u Crvenoj je Rusiji vladao ruski model pismenosti kojemu je svojstvena jasna razlika između (pismenoga) visokoga i (nepismenoga) nižega plemstva. Katalin SZENDE (*The Uses of Archives in Medieval Hungary*; 107-142) daje vrlo vrijedan osnovni pregled srednjovjekovnih mađarskih pismohrana. Zaključuje da su one u glavnim svojstvima srodne pismohranama koja su se nalazile po drugim dijelovima Europe, ali navodi i neke njihove posebnosti. Maria KOCZERSKA (*L'Utilisation de l'Écrit dans l'Administration du Diocèse de Cracovie au XVe Siècle*; 143-157) piše o ulozi krakovske biskupije u upravnome životu Poljske u XV. stoljeću. Postoje dva dokaza o postojanju zbirki pravnih isprava iz doba prije 1433., kada počinje neprekinuta povijest upravne djelatnosti krakovske biskupije. Treba istaknuti i 1454. kao godinu osnivanja bilježničke prakse pri katedrali. Ukupna slika uporabe pismenosti u krakovskome kaptolu pokazuje visoku svijest tadašnjih laika i klerika o važnosti pismenosti u upravi.

Sljedeća tri priloga obrađuju odnos *litterata* i *illitterata* u istočnome dijelu središnje Europe. László VESZPRÉMY (*The Birth of a Structured Literacy in Hungary*; 161-181) svojim prilogom pokazuje da se stanje pismenosti u mađarskome društvu može potpunije pratiti od XIII. stoljeća, jer od tada za to postoje dostatni izvori. U to su doba već bili zaživjeli prijepisi latinskoga pjesništva, zapisuju se legende i isprave vezane za procese kanonizacije svetaca, a postoje i zbirke crkvenih nagovora. I broj povelja naglo raste. Tako se dio autoriteta usmene tradicije u XIII. stoljeću prenosi na pismenu tradiciju. S. PAVLICOVÁ i J. TŘIKAČ (*The Documentary Clerical Agenda of Prague's Municipal Offices During the Middle Ages*; 183-197) posebnu pozornost posvećuju djelu Prokopija, pisara u praškome Novome gradu iz sredine XV. stoljeća koji je i predavao na praškome sveučilištu. Prilog donosi pregled sadržaja glavnoga Prokopijeva djela *Praxis et cursus cancellariae civilis* u kojemu se nalazi najstarija sačuvana klasifikacija gradskih upravnih i pravnih knjiga. Gábor SARBAK (*Über das mittelalterliche Bibliothekswesen der Benediktiner in Ungarn*; 199-213) daje pregled benediktinske knjiške kulture u razdoblju od 1000. do 1550. godine u kojemu je benediktinski red imao velik utjecaj na ukupno mađarsko društvo. Posebno se to od-

nosi na vrijeme između XI. i XIII. stoljeća kada je središte benediktinskoga reda bilo u opatiji uz crkvu sv. Martina iz Toursa (Pannonhalma). Autor se obazire i na povijest *Regula Benedicti* u srednjovjekovnoj Ugarskoj.

Dva su priloga posvećena krakovskom sveučilištu kao primjeru uloge sveučilišta u širenju pismenoga mentaliteta. Paul W. KNOLL (*Literary Production at the University of Cracow in the Fifteenth Century*; 217-246) pokazuje da su članovi krakovske sveučilišne zajednice bili međusobno čvrsto povezani kao što je bio običaj i u drugim europskim sveučilišnim središtima. Članovi su te zajednice uglavnom klerici. Unatoč tomu sveučilišno ozračje nije uvjetovano crkvenom politikom ili politikom Kraljevstva, već predavači i studenti uživaju samostalnost u usmenome i pismenome djelovanju. Pri krakovskome je sveučilištu objavljen značajan broj pisanih djela, među kojima se ističu filozofske, pravne i teološke rasprave. Antoni GAŚIOROWSKI (*Die Graduierten der Krakauer Universität im 15. Jh. im Lichte des Liber promotionum Facultatis Artium in Universitate Cracoviensi*; 247-265) iz matičnih je knjiga krakovskoga sveučilišta uspio iščitati i tablično prikazati dijakronijski pregled nacionalnoga podrijetla studenata, te podrijetla s obzirom na grad ili pokrajinu iz kojega studenti dolaze. Među podacima posebno su zanimljivi oni vezani za studente Ugarskoga kraljevstva, jer su među njima zabilježeni i podatci o hrvatskim studentima. Između 1402. i 1425. jedan je Hrvat postigao bakalaureat; između 1426. i 1450. pet je osoba postiglo bakalaureat, a dvije magisterij; između 1451. do 1475. osam je osoba postiglo bakalaureat, a četiri magisterij; između 1476. do 1500. trinaest je osoba postiglo bakalaureat, a četiri magisterij. Tako je od 1402. do 1500. ukupno tridesetsedam Hrvata promovirano na krakovskome sveučilištu, dvadesetsedam na stupanj bakalaureata i deset na stupanj magisterija. Za usporedbu, u istome je razdoblju iz čitavoga Ugarskoga kraljevstva 866 osoba postiglo bakalaureat ili magisterij, najviše naravno iz Donje Ugarske (274 bakalaureata i 43 magisterija) i Gornje Ugarske (koja otprilike odgovara području današnje Slovačke; 254 bakalaureata i 40 magisterija).

Nekoliko se priloga bavi odnosom govorenih i pisanih idioma. Hubert ŁASZKIEWICZ (*Le Latin et le Ruthène Face aux Langues Vernaculaires sur le Territoire du Royaume de Pologne et du Grand-Duché de Lituanie aux XIVe et XVe Siècles*; 269-276) piše o latinskome, ruskome i govornim jezicima

na poljskim i litvanskim područjima u XIV. i XV. stoljeću. Autor pokazuje da je pismenost srednjovjekovne Velike vojvodine Litve bila pod značajnim zapadnjačkim utjecajem. Glavni je razlog tomu kulturna i politička blizina Poljske, a i činjenica da je inteligencija litavske vojvodine obrazovana na krakovskome sveučilištu gdje je primila duboki utjecaj latinske i poljske pismenosti. Poznate su snažne povijesne veze njemačkoga i mađarskoga jezika koje se oslanjaju na višestoljetnu političku vezu pripadnika njemačkoga i mađarskoga govornoga područja. András VIZKELETY (*Die deutsche Sprache und das deutsche Schrifttum im ungarischen Mittelalter*; 277-287) daje kratak pregled bogate srednjovjekovne pismenosti na njemačkome jeziku u srednjovjekovnoj Ugarskoj. Pojava trojezične (latinske, njemačke i češke) pismenosti u prijehusitskoj Češkoj, o kojoj piše Ivan HLÁVÁČEK (*Dreisprachigkeit im Bereich der Böhmisches Krone: Zum Phänomen der Sprachbenutzung im böhmischen diplomatischen Material bis zur hussitischen Revolution*; 289-310), mogla bi biti posebno zanimljiva istraživačima višejezične pismenosti u hrvatskome srednjovjekovlju. Češka je višejezičnost u prvome redu vezana za upravni i politički život prijehusitskoga doba, ali naravno i za čitavo onodobno društveno-kulturno ozračje u Češkoj. Kako piše Edit MADAS (*La Naissance du Hongrois Écrit*; 311-319), pismenost je u srednjovjekovnu Mađarsku ušla s latinskim kršćanstvom. Autorica prati pojavke prvih mađarskih riječi u ispravama pisanim latinskim počevši od XI. stoljeća. Iz XII. i XIII. stoljeća potječu dva prva veća teksta pisana mađarskim jezikom, dok iz 1370. potječe prva knjiga u potpunosti pisana mađarskim jezikom – legenda o životu sv. Franje. Pismenost u mađarskome društvu od kraja XV. stoljeća dobiva sve veće značenje.

Četiri autora pišu o tragovima usmene tradicije u srednjovjekovnim društvima istočnoga dijela Srednje Europe. Marie BLÁHOVÁ (*Verschriftlichte Mündlichkeit in der Böhmisches Chronik des Domherrn Cosmas von Prag*; 323-342) o srednjovjekovnome zapisivanju usmene tradicije piše na osnovi primjera retorike i sadržaja najstarije češke kronike *Chronica Boemorum* kanonika praškoga kaptola Cosme (1045-1125). Piotr DYMMEŁ (*Traces of Oral Tradition in the Oldest Polish Historiography: Gallus Anonymus and Wincenty Kadłubek*; 343-363) pokazuje da su u zapisima prvih poljskih kroničara, Gallusa Anonymusa iz ranoga XII. stoljeća i gospara Wincentyja zvanoga Kadłubek (*Magister Vincentius*) s prijelaza iz XII. u

XIII. stoljeće, sačuvani jasni tragovi elemenata usmene tradicije, unatoč činjenici da su oba autora pripadali intelektualnoj eliti poljskoga društva, te da su bili vješti u latinskome i u pisanju. Ti su tragovi vidljivi ne samo u retorici već i u konkretnome navođenju dijelova legendi o podrijetlu dinastija, gradova i država te djelima povijesnih junaka (vladara, vojnih osoba). Autor priloga zaključuje da su oba srednjovjekovna kroničara poznavala osnovnu zakonitost usmene tradicije, pa su je zato znali i primijeniti u svojem povjesničarskome spisateljskome radu: opjevana, pa onda i zapisana, bivša slava jamči da će budući naraštaji znati svoju povijest. Gábor KLANICZAY (*Speaking About Miracles: Oral Testimony and Written Record in Medieval Canonization Trials*; 365-395) usredotočio se na dodir usmene i pismene tradicije u procesu kanonizacije svetaca. Na primjerima je kanonizacije sv. Elizabete Ugarske i sv. Margarete Ugarske pokazano da su slijedeći papinske naputke procesi kanonizacije od XIII. stoljeća zadovoljavali visoka mjerila u dokumentiranosti, što se ne može reći i za životopise svetaca. Pavlína RYCHTEROVÁ (*Die Rezeption der Schriften der hl. Birgitta von Schweden in Böhmen in der 2. Hälfte des 14. und im 15. Jahrhundert*; 397-411) u prilogu o češkim prijevodima i općenito prijemu djela sv. Brigite Švedske poseban naglasak stavlja na tzv. prašku redakciju *Revelationes celestes*, svetičinih zapisa njezinih sedamsto mističnih vizija. Riječ je o četvrtoj od pet redakcija toga djela koliko ih je odredio C. G. Undhagen. Autorica pokazuje da su djela Brigite Švedske ostavila značajan trag u srednjovjekovnoj češkoj, posebno dušebrižničkoj literaturi.

O pismenosti u kontekstu političkih i društvenih obreda pišu dva autora. Karel HRUZA (*Ghostwriter Ihrer Majestät, der Krone von Böhmen: Fingierte Mündlichkeit, reale Schriftlichkeit und Legitimation satirischer hussitischer Propaganda*; 415-429) na konkretnome primjeru husitske političke satire uperene protiv kralja Žigmunda iz 1420. pokazuje kako anonimni pisac propagandnoga materijala ne piše u skladu s usmenom tradicijom, već tekst stvara imajući na umu svojstva pisane komunikacije. Urszula BORKOWSKA OSU (*Theatrum Ceremoniale at the Polish Court as a System of Social and Political Communication*; 431-450) usredotočuje se na dva tipa kraljevskoga *theatrum ceremoniale*, na kraljevsko pomazanje i krunjenje. Svrha je obrednih simbola i gesta vezanih za kraljevske osobe da kraljevskom veličanstvu simbolički obnavljaju životnost.

Više priloga obrađuje teme vezane za rubne teme pismenosti: »čitanje« slike, uporabe pismenosti u folkloru i čitanja tiskane riječi. František ŠMAHEL (*Das Lesen der unlesbaren Inschriften: Männer mit Zeigestäben; 453-467*) pruža uvid u svoja istraživanja srednjovjekovnih slika na kojima likovi u ruci drže palicu za pokazivanje. U češko je slikarstvo taj motiv ušao iz talijanskoga slikarstva. Autor pretpostavlja da se motiv palice za pokazivanje razvio iz motiva rukopisnoga svitka. Krisztina FÜGEDI (*Modifications of the Narrative? The Message of Image and Text in the Fourteenth-Century Hungarian Illuminated Chronicle; 469-496*), na primjerima minijatura iz poznate *Mađarske oslikane kronike* iz XIV. stoljeća, zbira kroničkih zapisa različitih autora, pokazuje odnos teksta i slike u srednjovjekovnome kodeksu. Zaključuje da se slike ne podudaraju svaki put s pratećim tekstom. One mogu nositi dodatne podatke, npr. u detaljima odjeće i opreme likova. Pokazuje se da su za različite medije komunikacije vezani različiti sadržaji poruka. Krzysztof BRACHA (*Folklore der Schrift: Einige Zeugnisse des Spätmittelalters Mitteleuropas; 497-517*) piše o uporabi pisma u pojavama koje istražuje etnologija, npr. zaziva (invokacija, tzv. »zapisa«). István György TÓTH (*Illiterate and Latin-Speaking Gentlemen: The Many Faces of the Hungarian Gentry in the Early Modern Period; 519-528*) rasvjetljuje odnos između često nepismena mađarskoga nižega plemstva i obrazovana višega plemstva. Na osnovi nepismenosti u povijesti se postavljalo i pitanje prava nižega plemstva da glasovanjem sudjeluje u političkim odlukama. Iako je prema novijoj povijesti niže plemstvo sve pismenije, u XVIII. se stoljeću u pismohranama pokrajine Vas od 576 zabilježenih nižih plemića njih 155 moglo potpisati, a 421 je na mjesto potpisa upisao križ.

Zbornik završava trima kratkim zaključnim priložima kojima je zadatak naznačiti moguće daljnje korake u istraživanju pismenosti u istočnome dijelu Središnje Europe. Stanisław BYLINA (*Quelques Conclusions; 531-535*) usredotočuje se na mjesto pismenosti i pismene kulture u kristijanizaciji srednjovjekovnoga poljskoga društva. Ivan HLAVÁČEK (*Marginale Überlegungen zum Studium der nichtdiplomatischen Schriftkultur des frühen und hohen Mittelalters in Böhmen; 541-546*) vraća pozornost na poteškoće u istraživanju srednjovjekovne pismenosti u Češkoj. U prvome se redu to odnosi na pomanjkanje dokumenata iz ranoga srednjega vijeka, a onda i na premali broj obavljenih kodikoloških i paleografskih raščlambi. Hrvatskim

će istraživačima srednjovjekovlja posebno zanimljiv biti zaključni prilog Gábora KLANICZAYA (*A View from Inside*; 537-540) u kojemu autor naglašava da srednjovjekovne hrvatske zemlje te crkvenoslavenska tradicija imaju nezaobilazno mjesto u istraživanju srednjovjekovne Srednje Europe. Govoreći o utjecaju papinstva i Italije na područje koje je obrađeno u zborniku, Klaniczay piše o »the extraordinary importance of the roles in mediation assumed by two additional regions: Croatia and Dalmatia. Their inclusion into the ensemble studied here would have been very appropriate, as they show the same political, cultural and religious patterns. Similarly, one could complement our agenda with the study of the penetration of Byzantine and Old Church Slavonic culture, Greek and Glagolitic literacy, into our Central European region.« (str. 538).

Visokoj kakvoći i korisnosti zbornika pridonose bilješke koje u gotovo svim priložima sadrže razmjerno bogatu literaturu. Takav je pristup posebno dobrodošao čitatelju kojega zanimaju teme vezane za srednjovjekovnu europsku pismenost, a u njih nije upućen. U prvome se redu to odnosi na prilog Anne ADAMSKE. Ovaj će svezak biti i korisna pomoć istraživaču hrvatske srednjovjekovne pismenosti koji predmet svojega istraživanja želi što prikladnije smjestiti u okvir europske srednjovjekovne pismenosti. Vrlo dobro ustrojen, pregledan i bogat zbornik, u čemu se slažu sva tri autora zaključnih članaka, posebno rabi li se sa spomenutim *New Approaches to Medieval Communication* i drugim svescima iz niza *Utrecht Studies in Medieval Literacy*, može biti izvrsna podloga za moguća sustavnija istraživanja hrvatske srednjovjekovne pismenosti u europskome kontekstu.